

SADRUDDİN-İ KONEVÎ'NİN ÜÇ HALİFESİ: FAHRUDDİN-İ IRÂKÎ, MUEYYİDÜDDİN-İ CENDÎ VE SAİDÜDDİN-İ FERGÂNÎ

İbrahim KUNT*

Özet

Bu çalışmada, XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklular Devleti'nde yaşayan Sadruddîn-i Konevî'nin yanında yıllarca eğitim gören Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî'nin hayatları ve eserleri araştırılmıştır.

Bir çok mürit ve ilim adamı yetiştiren Sadruddîn-i Konevî'nin ve fatından sonra yerine halife bırakıp bırakmadığı konusunda elimizde herhangi bir belge olmadığı halde, Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî'nin hayatları ve eserleri araştırıldığında, Konevî'nin vefâtından sonra onun halifesi gibi davrandıkları anlaşılmaktadır.

Fahrüddîn-i Irâkî, bugünkü İran'ın Irak sınırı yakınında batı bölgesinde yer alan Hemedan şehrinden; Müeyyidüddîn-i Cendî, bugünkü Kazakistan'ın Cend şehrinden; Saîdüddîn-i Fergânî ise bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Fergana bölgesindedir.

Memleketlerini terk ederek Türkiye Selçuklularının başkenti konumunda bulunan Konya'ya gelip Sadruddîn-i Konevî'nin derslerinden istifade eden bu kişiler onun vefatından sonra da birbirlerinden ayrılmamış, Anadolu'da kalmak için mücadele etmişler ama uzun yıllar süren Moğol baskısına dayanamayıp o dönemdeki önemli ilim merkezlerinden biri olan Şam'a giderek hayatlarının geriye kalan kısmını orada geçirmişlerdir. Bu makalede araştırılan üç kişi, Konevî'nin en çok eser veren üç öğrencisi olmaları ve diğer müritler üzerinde etkili olduklarının Türkiye Selçuklular döneminde kaleme alınan menâkıb ve tarih kitaplarında belirtilmesi nedenleriyle önemlidir.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçukluları, Sadruddîn-i Konevî, Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî, Saîdüddîn-i Fergânî

SADRUDDİN-İ KONEVÎ'S THREE CALIPHATES: FAHRUDDİN-İ IRÂKÎ, MUEYYİDÜDDİN-İ CENDÎ AND SAİDÜDDİN-İ FERGÂNÎ

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. ibrahimkunt@yahoo.com

Abstract

This study argues the lives of Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî and Saîdüddîn-i Fergânî who were tutored by Sadruddîn-i Konevî. Sadruddîn-i Konevî in the 13th century during the age of Anatolian Seljuks.

Even though there are not any clear evidences or documents about who caliphated Sadruddîn-i Konevî after his death, it might be inferred from the studies of Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî and Saîdüddîn-i Fergânî that they behaved like Konevî's caliphates upon his death.

It is known that Fahrüddîn-i Irâkî was from the Hamedan city which is close to the Iraq border in Iran, Müeyyidüddîn-i Cendî was from Cend in Kazakhstan and Saîdüddîn-i Fergânî was from Fergana region which is located in Uzbekistan. These three scholars emigrated from their homelands to the capital of Anatolian Seljuks Empire, Konya. They all benefited from the tutorage of Sadruddîn-i Konevî and kept their contact with each other after the death of Sadruddîn-i Konevi. They wanted to stay in Anatolia but due to the Mongolian oppressions they all emigrated to Damascus, which was a popular science center, and sustained the rest of their lives there.

Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî and Saîdüddîn-i Fergânî are very important figures because; these three characters studied in this paper were Konevî's most productive students and were effective on Konevî's other students. And they were mentioned in the chronicles (menakıb) and history books of Seljuks period.

Key Words

Anatolian Seljuks, Sadruddîn-i Konevî, Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî, Saîdüddîn-i Fergânî

GİRİŞ

XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkentliğini yapan Konya aynı zamanda döneminin medeniyet beşiği olmayı da başarmıştır. O dönemde gerek Moğol istilasından kaçmak için, gerek başka nedenlerle çok sayıda âlim, edip, şair, mutasavvıf ve sanatkâr Anadolu'ya gelerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin himayesine girmiş, özellikle de ikbal devri sultanı Alâeddin Keykubâd'ın yüksek kültürü, bilgisi ve ilim erbabına karşı son derece himayeci tutumu bu durumun sebeplerinden biri olmuştur. Ünü asırlar ötesine taşan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadruddin-i Konevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Sirâceddin-i Urnevî, Nasîruddin Mahmud el-Hoyî (Ahî Evren) ve Şems-i Tebrîzî gibi isimler Anadolu Türk-İslam Medeniyetinin oluşmasında bu asrın en önemli dayanakları haline gelmişlerdir.

Sadruddin-i Konevî, şeyhi ve üvey babası Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den ve diğer şeyhi Evhadüddin-i Kirmânî'den aldığı derslerle kendini yetiştirmiş, özellikle tasavvuf ve hadis sahalarda döneminin en önde gelen âlimlerinden biri olmuş, ömrü boyunca çeşitli dersler vererek insanları ilmiyle aydınlatmıştır. Yaşadığı dönemde birçok mürit ve talebe yetiştirmiştir. Konevî'nin çevresindeki şahıslara okuttuğu çeşitli kitaplarda bulunan kıraat kayıtlarından bu kitapları o dönemde kimlerin okuduğunu öğrenmek mümkündür. Bu kayıtlardan sadece alim adaylarının değil, yönetici sınıfa mensup birçok kişinin de bu derslere katıldığı anlaşılmaktadır. Feridun Nafiz Uzluk'un yayınladığı bir kıraat kaydında Sadruddin-i Konevî'nin okuttuğu bir hadis kitabı olan *Câmi'u'l-usûl fi Hadîsi'r-Rasûl*'de bulunan kıraat kaydından bu kitabı dönemin ünlü veziri Mu'înuddin Süleyman Pervâne'nin, Maliye Bakanı konumunda olan Celâleddin Mahmûd-i Müstevfi'nin, Emir Nizâmuddin Evhad'ın, Germiyanogulları'nın beyi Muhammed'in babası olan Seyfeddin Alişir b. Ya'kûb'un ve başka birçok yöneticinin okuduğu görülmektedir¹. Bu ve benzeri kayıtlar Sadruddin-i Konevî'nin ilmî dirâyeti yanında devlet yönetimindeki nüfuzunu anlamak için de önemlidir.

Sadruddin-i Konevî'nin yetiştirdiği talebelere olup eserleri günümüze kadar ulaşabilmiş üç önemli şahsiyet, Fahrüddin-i Irâkî, Müeyyidüddin-i Cendî ve Saîdüddin-i Fergânî'dir. Hem tasavvufun derinliklerine dalarak tasavvuf edebiyatı açısından, hem de Fars edebiyatının eski ve önemli çalışmaları olması açısından vazgeçilmez eserler bırakan bu kişiler, XIII. yüzyılda binlerce kilometre uzaklıktaki memleketlerin-

¹ Feridun Nafiz Uzluk, Mevlânâ'nın Mektupları, 16-20, İstanbul, 1937.

den gelip Konya'yı mesken tutarak uzun yıllar Sadruddîn-i Konevî'nin ders halkasında bulunmuşlar, onun feyiz ve bilgisinden istifade ederek en güçlü takipçileri olmuşlardır.

Sadruddîn-i Konevî'nin Vasiyetnâme'sinden, vefatından sonra yerine açıkça halife bırakmadığı anlaşılmaktadır. Hattâ vefatından sonra Anadolu'da büyük karışıklıkların ortaya çıkacağını öngörerek takipçilerine bu toprakları terkedip Şam'a yerleşmelerini vasiyet etmiştir². Konevî'nin vefatından sonra takipçilerinin Anadolu'yu hemen terkedip Şam'a gitmek yerine önce Tokat ve civarında hüküm süren Pervâneoğulları Beyliği'ne sığındıkları ve Tokat'ta yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu kişiler şeyhleri Sadruddîn-i Konevî'nin vefatından sonra onun halifeleri gibi davranmışlar, tekrar Konya'ya dönebilmek için uygun bir zaman ve zemin bulabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Fahrüddîn-i Irâkî, Tokat'ta kendisine tahsis edilen dergâhta şeyhlik makamında halkı irşada çalışırken Müeyyidüddîn-i Cendî bu grubun temsilcisi olarak devrin Abbasî halifesiyle görüşmek için Bağdat'a gitmiş, ama herhangi bir sonuç elde edememiştir. Bu grup daha sonra Tokat'tan Sinop'a gelmiş ve bir süre sonra buradan deniz yoluyla Şam'a gitmek zorunda kalmışlardır³.

Bu çalışmada, çeşitli sebeplerle Anadolu'ya Sadruddîn-i Konevî'den sonra intikal etmiş olmalarına rağmen Sadruddîn-i Konevî'den ders alarak kendilerini yetiştiren Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî'nin yaşamlarından, Konevî ile olan münasebetlerinden ve günümüzden yüzyıllarca önce kaleme aldıkları Farsça ve Arapça eserlerinden bahsedilecektir.

A. FAHRUDDÎN-İ IRÂKÎ'NİN HAYATI

Asıl ismi İbrahim b. Buzurcmihr b. Abdilgaffâr-ı Hemedânî olan ve daha çok Irâkî nispesiyle bilinen Fahrüddîn-i Irâkî, İran'da bulunan Irak vilâyetine bağlı Kumcan köyünde 610/1213 yılında doğmuştur⁴. Aталarının âlim ve faziletli kimselerden olduğu kaydedilen ve çok küçük yaşında hafızasının kuvvetli olmasıyla tanınan Irâkî, iyi bir öğrenim görek dokuz ayda Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemiş, on yedi yaşında Hemedan'da bulunan Şehristan Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır⁵.

² Mikail Bayram, Selçuklular Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler, 83-84, Nüve Kültür Merk. Yay, İstanbul 2008.

³ Abdurrahmân-ı Câmî, Nefahâtü'l-üns, 557, Tahran 1386/2007.

⁴ Bkz. Abdurrahmân-ı Câmî, Nefahâtü'l-üns, 599; Zebihullâhi Safâ, Târîh-i Edebiyât der Irân, III/1, 567-569, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1373/1994.

⁵ Fahrüddîn İbrâhim-ı Hemedânî, Dîvân-ı Irâkî, 20, İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1388/2009.

Medresede ders verdiği sırada içeriye girip gazel okuyarak semâ etmeye başlayan Kalenderî dervişlere hayran olup onlarla beraber 627/1230' da önce İsfahan'a, daha sonra Hindistan'a gittiği, yolda sakal, bıyık, kaş ve saçını tıraş ederek tam bir Kalender olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir⁶.

Irâkî Dîvânı'nın Tahran'da 1388 hş./2009 yılında yayımlanan ayarında bulunan neşrinde yer alan ve kim tarafından kaydedildiği bilinmeyen girişinde Kalenderî dervişlerin okuduğu şiir şu şekilde kaydedilmiştir⁷:

ما رخت ز مسجد به خرابات کشیدیم	خط بر ورق زهد و کرامات کشیدیم
در کوی مغان در صف عشاق نشستیم	جام از کف رندان خرابات کشیدیم
گر دل بزند کوس شرف شاید ازین پس	چون رایت دولت به سماوات کشیدیم
از زهد و مقامات گذشتیم که بسیار	کاس تعب از زهد و مقامات کشیدیم ⁸

Irâkî bu şiiri duyduktan sonra üzerindeki cübbe ve sarığı çıkararak şu manzûmeyi söyleyip Kalenderîler arasında katılmıştır⁹:

چه خوش باشد که دلدارم تو باشی	نیم و مونس و یارم تو باشی
ز شادی در همه عالم نگم	اگر یک لحظه غم خوارم تو باشی ¹⁰

Devletşâh Tezkiresi'nde ise Hindistan'a, şeyhi Şihâbüddîn-i Sühreverdî (ö. 587/1191) tarafından gönderildiğinden bahsedilmektedir¹¹.

Irâkî ve beraberindeki Kalenderîler uzun bir yolculuktan sonra Şihâbüddîn-i Sühreverdî'nin Multan'daki halîfesi olan Bahâeddîn Zekeriyâ-yı Multânî (ö. 661/1262 veya 666/1267)'nin hânkâhına ulaşıp şeyhliğe görüşmüşlerdir. Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ, Irâkî'de bulunan yeteneği hemen keşfedip yanındakilere Irakî'nin kendi dergâhında kalmasını istediğini söylemiş, durumu anlay an Irâkî de yanındaki Kalenderî dervişlere: "Şeyh beni mîknatımdemiri çektiği gibi çekiyor. Hemen buradan ayrılmalıyız" demiştir. Kalenderîlerle birlikte hânkâhtan çıkarak önce Dehlî'ye sonra da Sumenat'a giderlerken günlerce süren yolculukları, çölede çıkan bir kum fırtınası dolayısıyla birbirlerini kaybetmelerine deniyle sona ermiştir. Irâkî arkadaşlarını kaybetmenin üzüntüsüyle tekrar Dehlî'ye gelip Bahâeddîn-i Multânî'nin yanına gitmekten başka

⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Terc.: Lâmî Çelebi, 817, Marifet Yay., İstanbul 2008; Fahrüddîn İbrâhîmî Hemedânî, *Dîvân-ı Irâkî*, 21.

⁷ Fahrüddîn İbrâhîmî Hemedânî, *Dîvân-ı Irâkî*, 20.

⁸ Biz döşeği mescidden harâbâta çektik. Zühd ve kerâmetlerin yaprağına bir çizgi çektik. Muğlann köyünde aşıkıların safına oturduk. Harâbat rindlerinin avucundaki kadehten içtik. Eğer gönül bundan sonra şeref davulunu çalsa da, biz onu devlet bayrağı gibi göklere çektik. Zühd ve makamlardan geçtik zira meşakkat kadehini zühd ve makamlardan içtik.

⁹ Fahrüddîn İbrâhîmî Hemedânî, *Dîvân-ı Irâkî*, 20-21.

¹⁰ Sevgilim sen olsan ne hoş olur, nedîmim, sevdiğim, yârim sen olsan...

Mutluluktan aleme sığmam, eğer bir an gam çekenim sen olsan...

¹¹ Bkz. *Devletşâh-ı Semerkandî*, *Devletşâh Tezkiresi*, II, 268-269, Çev.: Necati Lugal, İstanbul 1977.

çaresinin kalmadığını anlamış, Multan'a dönüp Şeyh Zekeriyâ-yı Multânî'nin hizmetine girmiştir¹².

Fahrüddîn-i Irâkî, Bahâeddîn Zekeriyâ-yı Multânî'ye müritlik etmiş, şeyhinin yanında uzun süre çile çıkarmışsa da söylediği şiirler, hakkında bazı de diko duların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Multan'da yirmi beş yıl boyunca şeyhi Bahâeddîn Zekeriyâ'ya hizmet eden ve onun kızıyla evlenen Fahrüddîn-i Irâkî'nin Kebîreddin isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir¹³.

Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ-yı Multânî 661/1262 veya 666/1267 yılında vefat edince Irâkî onun halîfesi olarak yerine geçmiş, devamlı sûrette şiir okuması nedeniyle kendisini çekemeyenlerin onu Multan emîrine şikâyet etmeleri üzerine Multan'dan ayrılmıştır. Zira Multan emîri siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle bu dergâhın bağlularına kinlenmiş ama Şeyh Zekeriyâ çok güçlü olduğundan onun hayatında herhangi bir kötülüğe tevessül edememiştir. Irâkî, kendi şiirleri bahane edilerek Multan emîri tarafından hem kendisine hem de dergâhta bulunanlara kötülük yapılabileceğini düşündüğünden Multan'dan ayrılmış olmalıdır¹⁴.

Irâkî deniz yoluyla Hicaz'a giderek Hac farîzasını yerine getirip buradan önce Şam'a daha sonra Türkiye Selçuklu Devletinin başkenti Konya'ya gelerek Sadrüddîn-i Konevî'nin hizmetine girip *Fusûsu'l-hikem* ve *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* derslerine devam etmeye başlamıştır. Irâkî, bu derslerden edindiği ilham ile tasavvuf düşüncesinin en önemli eserlerinden biri olan *Leme'ât* isimli eserini Konya'da kaleme almıştır.

Fahrüddîn-i Irâkî'nin Konya'da bulunduğu süre boyunca şöhreti yayılmış, başta Türkiye Selçuklu vezîri Mu'înüddîn Pervâne (ö.676/1277) olmak üzere birçok kişi ona mürit olmuştur¹⁵.

Vezir Mu'înüddîn Pervâne, onu önce Kayseri'ye davet ederek orada birçok mürit edinmesini sağlamış, daha sonra onun için Tokat'ta bir hânkâh yaptırarak Tokat'a davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Irâkî, Tokat'a gidip adına yaptırılan hânkâhın başına geçerek Moğol hakimiyetinden uzakta, Pervâne oğullarının hakimiyeti altındaki Tokat'ta yaşamaya başlamıştır. Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-ahbâr* isimli eserinde III. Gıyâseddîn Keyhusrev (slt. 1265-1282) döneminin meşhur tarikat şeyhleri arasında Fahrüddîn-i Irâkî'nin de adı geçmektedir¹⁶.

¹² Fahrüddîn-i Irâkî, *Divân-ı Irâkî*, 22-23.

¹³ Fahrüddîn-i Irâkî, *Divân-ı Irâkî*, 22.

¹⁴ Fahrüddîn-i Irâkî, *Divân-ı Irâkî*, 23, 24.

¹⁵ Zebîhullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1, 574-575.

¹⁶ Kerîmüddîn Mahmûd-ı Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 69, Terc: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.

Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns min Hada râti'l-Kuds* isimli eserinde, Fahrüddîn-i Irâkî'nin Anadolu'daki ikametinin Selçuklu veziri Mu'înüddîn Pervâne'nin 1277'de öldürülmesine kadar devam ettiği kaydedilmektedir¹⁷.

Moğollar tarafından öldürüleceğini anlay an Mu'înüddîn Pervâne, Mısır hükümdârı Rukneddîn Baybars (slt. 1260-1277)'in elinde tutsak bulunan oğlu Mühezzebüddîn Ali'nin kurtarılmasına harcanmak üzere Irâkî'ye kıymetli mücevherlerle dolu bir çıkın teslim etmiştir. Irâkî, Mu'înüddîn Pervâne'nin öldürülmesinden sonra Anadolu'da baş gösteren karışıklıkları düzeltmek amacıyla 677/1278'de Moğol hükümdarı tarafından Anadolu'ya gönderilen İlhanlı devlet adamı Şemseddîn Cüveynî (ö. 683/1285) ile görüşmüş, o döndükten sonra da Moğol şehzâdesi Konkurtay'ın, Mu'înüddîn Pervâne'nin ona verdiği kıymetli mücevherlerden haberdar olup almak istemesi üzerine Tokat'tan Sinop'a geçmiş, oradan da deniz yoluyla Mısır'a gitmiştir¹⁸. Bir süre orada kaldıktan sonra elindeki kıymetli mücevherleri Mısır hükümdarına vererek Mu'înüddîn Pervâne'nin oğlu Mühezzebüddîn Ali'yi esirlikten kurtarmış, Mısır'da kaldığı süre içinde sultanla iyi ilişkiler kurmuştur. Kendisine mürit olan Mısır Sultanı tarafından ona 'Şeyhü's-Şüyûh' (Şeyhlerin şeyhi) ünvanı verilmiştir. Mısır'da ne kadar kaldığı bilinmeyen Fahrüddîn-i Irâkî, oradan Şam'a geçmiştir¹⁹.

Irâkî'nin Hindistan'da bulunan oğlu Kebîreddîn, babasını görmek amacıyla Şam'a gelerek Irâkî'nin hizmetine girmiştir. 76 ya da 78 yaşlarında, 686-688/1287-1289 yıllarında Şam'da vefat eden Irâkî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin mezarının yanına defnedilmiştir²⁰.

Menâkibu'l-ârifîn'de, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mevlevî çevreleriyle yakın dostluklar kuran Fahrüddîn-i Irâkî'nin, zaman zaman Mevlânâ dergâhındaki semâ törenlerine de katıldığından, Mevlânâ ile birlikte semâ ettiklerinden, dolayısıyla Irâkî'nin Mevlevîler arasında da önemli bir şahıs olduğundan bahsedilmektedir²¹.

Fahrüddîn-i Irâkî'nin, kalender meşrep bir sûfi olarak ömür geçirdiği de bildirilmektedir²².

¹⁷ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 601.

¹⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Terc.: Lâmiî Çelebi, 820.

¹⁹ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, 746, Kabaçay., İstanbul 2006; Fahrüddîn-i Irâkî, *Divân-ı Irâkî*, 35; Zebîhullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyât der Irân*, III/1, 576.

²⁰ Orhan Bilgin, *Fahreddîn-i Irâkî*, DİA, XII, 85, İstanbul 1995.

²¹ Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, I, 399-400, TTK. Yay., Ankara 1976.

²² Bkz. *Devletşâh-ı Semerkandî*, *Devletşâh Tezkiresi*, II, 268-270; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Terc.: Lâmiî Çelebi, 820.

İrâkî ile ilgili olarak burada verilen bilgilerden, Fahrüddîn-i İrâkî'nin 78 yıllık ömrünün ilk 18 yılını memleketinde, sonraki 25 yılını Multan'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki Hac, Şam, Mısır ve tekrar Şam gezilerinde geçen zaman göz önüne alındığında yaklaşık olarak iki-üç yılının da bir yerden başka bir yere gitmekle geçirdiği ortaya çıkmaktadır. Anadolu'ya 45 yaş civarında gelen İrâkî'nin son birkaç yılını Şam'da yaşadığını hesaba katarak Anadolu'da yaklaşık 10 seneden fazla ikamet ettiğini söylememiz mümkündür.

B. FAHRUDDÎN-İ İRÂKÎ'NİN ESERLERİ

1. *Farsça Dîvân*

İrâkî Dîvânı 26 kasîde, 305 gazel, 3 terkiib-i bend, 4 tercî-i bend, 164 rubâî, müselles ve kıt'alardan oluşmaktadır. Dîvânın bilinen en eski nüshası Süleymaniye Kütüphanesindedir (Nazif Paşa, nr: 915). 729/1328 tarihli bu *Dîvân*, *Fahrüddîn İrâkî'nin Külliyyâtı* içinde, Sa'îd-i Nefîsî ve Muhammed Dervîş tarafından *Külliyyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî el-mütehallas be-İrâkî* adıyla İran'da yayımlanmıştır (Tahran 1335/1956 ve 1362/1983). Bazı yazma nüshaları Süleymaniye Ktp., Halet Ef. Bl., nr. 159, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4195/5 ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 22512 numara ile kayıtlıdır²³. Türkiye'de bu *Dîvân* hakkında herhangi bir araştırma yapılmamıştır²⁴.

İrâkî Dîvânı'nda bulunan kasîdelerden 3'ü münâcât, 4'ü na't, 2'si Ka'be-i Muazzama'nın tavsîfi ile ilgilidir. Diğer kasîdelerden 10'u Şeyh Bahâuddîn Zekeriyâ-yı Multânî (ö. 666/1267), 5'i Şeyh Hamîduddîn Ahmed-i vâiz, 2'si Şeyh Sadruddîn Ârif-i Multânî (Şeyh Bahâuddîn Zekeriyâ-yı Multânî'nin oğludur. (ö. 686/1286)), 1'i Şeyh Azîzuddîn Muhammed el-Hâcî ile ilgilidir²⁵. Bu kasîdelerden iki tanesinin başlığı 'Fî me dh-i Şeyh Sadruddîn' şeklinde kaydedilmiş olmasına rağmen yapılan inceleme sonucunda bu kasîdelerde Anadolu'da yaşayan Sadruddîn-i Konevî ile ilgili kurulabilecek herhangi bir beyte rastlanamamıştır. Bu nedenle Şeyh Sadruddîn ismiyle anılan kişinin de diğerleri gibi o dönemde Hindistan'da bulunan şeyhlerden biri olan Şeyh Sadruddîn Ârif-i Multânî olabileceği düşünülmektedir.

Kasîdelelerde ismi geçen şahsiyetlerin hepsi o dönemde Hindistan'da yaşamış kişilerdir. Tarafımızdan yapılan araştırmada toplam 900 beyte

²³ Bkz. Ahmed Ateş, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, 160-161, MEB. Yay., İstanbul 1968.

²⁴ Orhan, Bilgin, "Fahrüddîn-i İrâkî", DİA., XII, 85

²⁵ Muhammed Ahter-i Çîme, "Menkabet gû-i İrâkî, Nigâh, 136-137, Keyhân-ı Ferhengî, şomâre:134, Tahran 1376/1997.

yakın hacimdeki kasîdelerin hiçbirinde Türkiye Selçuklu Devleti bünyesinde yaşamış bir kişi ya da bir yerin ismine rastlanamamıştır. Bu hacimdeki bir *Dîvân*'da son şeyhi Sadruddîn-i Konevî ile onun üvey babası ve şeyhi Muhyiddîn ibnü'l-Arabî'nin isimlerinin bile geçmemesi dikkat çekici bir durumdur.

Irâkî Konyâ'ya gelip Sadruddîn-i Konevî'nin yanında ilim tahsiline başladıktan sonra kasîde ve gazel tarzında şiir söylemeyi terketmiş olabilir. Zira vahdet-i vücûd felsefesiyle tanışmış ve bu konuda temel eser kabul edilen *Lem'ât* adlı kitabını yazmakla meşgul olmuştur. Daha sonra yine tasavvufla ilgili olan *Uşşâk-nâme* ve *Istîlâhât-ı Sûfiyye* isimli eserlerini kaleme almıştır.

2. Leme'ât

Kısmen manzum parçalarla süslenen aşk, âşık ve ma'sûk kavramlarının sade, açık ve anlaşılır bir dille yorumlandığı eser, 28 bölümden (lem'a) oluşmaktadır. Sadruddîn-i Konevî'nin çevresinde okunan *Fusûsu'l-Hikem* derslerinden ilhamla yazıldığı kaydedilmektedir²⁶. *Leme'ât*'ın 731/1331 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Bl., nr: 2703'de kayıtlıdır. Hem yazma eser ihtiva eden kütüphanelerde onlarca nüshasının olması, hem de eserin birçok şerhi arasında en ünlüsü olan Molla Câmî'nin yazdığı *Eşî'attü'l-Leme'ât*²⁷ adlı şerhi ile bu şerhlerin şerhlerinin dahi bulunması, bu eserin tasavvuf çevrelerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Saffet Yetkin tarafından *Pariltılar* ismiyle Türkçe'ye çevrilererek 1948 yılında İstanbul'da yayımlanan eser, İran'da da Muhammed Hâcevî tarafından 1363/1984 yılında Tahran'da neşredilmiştir.

3. Uşşâk-nâme

Deh-fasl ismiyle de bilinen bu eser, arûzun hafif bahrinde, fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün vezniyle yazılmış bir mesnevî olup Fahrduddîn-i Irâkî'nin aşkla ilgili düşüncelerini yansıtır. *Uşşâk-nâme*, vezir Şemseddîn-i Cüveynî'ye ithaf edilmiştir.

İlk olarak adı bilinmeyen bir kişinin *Irâkî Dîvânı*'na yazdığı önsöz ve İngilizce tercümesiyle birlikte A. J. Arberry tarafından Oxford'da 1939'da külliyât içinde, daha sonra Tahran'da 1388 hş./2009 yılında *Dîvân-ı Irâkî* içerisinde bir bölüm olarak yayımlanmıştır²⁸.

Uşşâk-nâme, insanın cevheri ve arınma konularıyla ilgili bir girişle başlar, Hz. Peygamber ve hulefâ-i râşidîn'in övgüsünden sonra Vezir

²⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Terc.: Lâmiî Çelebi, 817.

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1563-1564, MEB. Yay., İstanbul 1971.

²⁸ İlhâme Miftâh-Vahhâb Velî, *Nigâhî be-Reverd-i Nufûz ve Gostereş-i Zebânü Edebi Farsî der Türkiye*, 98, Tahran 1374/1995; Orhan, Bilgin, "Fahrduddîn-i Irâkî", *DİA.*, XII, 85

Şemseddîn-i Cüveynî'nin övgüsüne geçilir. Daha sonra kitabın on bölüme ayrıldığı (fasl) söylenerek birinci bölüme başlanır. Çeşitli nasihat ve hikayelerle süslenen eser yaklaşık 1000 beyitten oluşmaktadır.

4. *Istılâhât-ı Sûfiyye*

Tasavvuf erbâbı arasında çok kullanılan aşkla ilgili 301 terimin açıklamasını içeren bir eserdir. İran'da *Külliyât-ı Irâkî* içerisinde yayımlanan eser, Nurettin Bayburtluğil tarafından Türkçeye çevrilerek 1985 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır²⁹.

Üç bölümden oluşan *Istılâhât-ı Sûfiyye*'nin birinci bölümü Mahbûb ve muhib ile ilgili istilahlardan, ikinci bölümü âşık ve ma'sûk arasındaki müşteri istilahlardan, üçüncü bölümü ise âşık ve onun halleriyle ilgili istilahlardan oluşmaktadır. İstilahlar genellikle kısa birer cümleyle açıklanmış olup içinde manzum parçalar bulunmamaktadır³⁰.

B. MÜEYYİDÜDDÎN-İ CENDÎ

Ebû Abdillâh Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sa'îd el-Cendî, bugünkü Kazakistan'ın Kızılorda Eyaletine bağlı Kazalinsk şehri yakınlarındaki Cendî³¹ şehrinde doğmuştur³². Doğum tarihi belli olmamakla birlikte, VII/XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olduğu tahmin edilebilir. Hayatı hakkında bilinenler, kitaplarında bahsettikleriyle sınırlı olduğundan ailesi ve hayatının ilk dönemi ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh* adlı eserinde, hayatının tasavvuf intisabından sonraki dönemde ilgili bazı bilgileri kaydetmiştir. Bu eserde anlatıldığı kadıyla ilk hocası alim bir zat olan babasıdır ve Cendî'nin tasavvufa yönelmesine karşı çıkmıştır. Tasavvuf eğilimi ağır basan Cendî ise, daha önce vefat eden annesinden kalan mirası babasına bağışlar, hanımına da mihrine karşılık binlerce altın vererek ailesinden ayrılır³³. Bu bilgilerden, Cendî'nin oldukça zengin bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Böylece dünyayı terk edip Hakk'a yönelen Cendî, Hacca gitmek için memleketi Cend'den ayrılır. Hacca gittikten sonra Konya'ya gelen Cendî, Kutuplar kutbu ve İnsan-ı kâmil ifadeleriyle andığı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin halîfesi ve şeyhi Sadruddîn-i Konevî'nin sohbetlerine katılarak sülûka başlayıp erbâin çıkararak Sadruddîn-i Konevî'ye on yıl hizmette bulunur³⁴. Sadruddîn-i Konevî

²⁹ Bilgin, Orhan, "Fahrüddîn-i Irâkî", DİA., XII, 84-86.

³⁰ Bkz. Fahrüddîn-i Irâkî, *Divân-ı Irâkî*, 431-448.

³¹ Cendî için bkz. Abdülkerim Özyayın, "Cend", DİA., VII, 359, İstanbul 1993; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1840, İstanbul 1306-1316.

³² Süleyman Uludağ, "Cendî", DİA., VII, 361, İstanbul 1993.

³³ Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh*, 143-144, *İntişârât-ı Mevlâ*, Tahran 1362/1983.

³⁴ Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh*, s. 144.

673/1274 yılında vefat ettiğine göre, Müeyyidüddîn-i Cendî Konya'ya 663/1264 tarihinde gelmiş olmalıdır.

Sadrüddîn-i Konevî ile ilk defa muhtemelen Konya'da bulunan za-
viyesinde görüşen ve onun yanında sülûkunu tamamlayan Cendî, şeyhi
Sadrüddîn-i Konevî'nin 673/1274 yılında vefat etmesi üzerine Konya'da
bulunan Konevî Hânkâhını terkedip Tokat ve Sinop'a giderek Pervâne-
oğulları'nın hakimiyeti altında yaşamaya başlamış olmalıdır.

Sinop, 1264 yılında yani Sadrüddîn-i Konevî'nin vefatından on sene
önce Türkiye Selçukluları tarafından kuşatılıp alınınca Muînüddîn Sü-
leyman Pervâne (ö. 676/1277)'ye iktâ olarak verilmiş ancak sahip olduğu
kuvvetli nüfûzu sayesinde Pervâne Sinop'u kendine temlik ettirmeye
muvaffak olmuştur³⁵. Muînüddîn Pervâne Atabeg-i Saltanat³⁶ maka-
mında olduğundan Sinop'ta ikamet edememiş, oğlu Muînüddîn Mu-
hammed'i mâliki bulunduğu Sinop'a yönetici olarak göndermiştir.
Muînüddîn Pervâne'nin 676/1277'de İlhan Abaka (ö. 681/1282) tarafın-
dan idam edilmesi üzerine oğlu Muhammed burada müstakil bir beylik
kurmuş, 1296'da vefat edinceye kadar Moğollar tarafından kendisine
dokunulmamıştır³⁷. Tokat ve Niksar'ın ise bu dönemde zaten
Muînüddîn Pervâne'nin mülkiyetinde bulunduğu tarihî eserlerde kay-
dedilmektedir³⁸.

Bu bilgilerden ortaya çıkan, Sinop'un uzunca bir müddet Moğolyö-
netiminden ve baskısından uzak kalmış olduğudur. O dönemde Sinop,
Moğollarla iyi geçinemeyip hayatî endişe içerisinde bulunan birçok in-
sanın sığınacağı haline gelmiş olmalıdır. Zira herhangi bir saldırıdan deniz
yoluyla kaçmanın mümkün olması düşüncesi de Konevî'nin öğrenciler-
inden bir kısmının bu bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmış, hatta belki
de zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti tarafın-
dan büyük destek gören Sinop ve Tokat, malî yönden zengin bölgeler
haline gelmişti. Özellikle Sinop bu dönemde önemli bir liman ve ulusla-
rarası bir ticaret merkezidir³⁹.

Müeyyidüddîn-i Cendî'nin Fahrüddîn-i Irâkî ve Saîdüddîn-i Fergânî
ile beraber aynı dönemde Sadrüddîn-i Konevî'nin ders halkasında bu-

³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, 593, Çağ Yay., İstanbul 1989.

³⁶ Türkiye Selçuklu Devletinde hükümdarların yardımcılarına verilen isimdir. Bkz. Coşkun Alptekin, "Atabeg", *DİA*, IV, 39, İstanbul 1991.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 148, TTK. Yay., Ankara 1988.

³⁸ Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînü'ddîn Süleyman*, 108-114, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1970; Uzunçarşılı, *İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 148-149.

³⁹ *Yurt Ansiklopedisi*, "Sinop", IX, 6763-6764, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983.

lunduğu, yani arkadaş oldukları bilinmektedir⁴⁰. Muînüddîn Pervâne, Tokat'ta bir hânkâh yaptırmış, buranın şeyhliğine geçmesini Fahrüddîn-i Irâkî'ye teklif etmiş, o da bu teklifi kabul ederek Tokat'a gidip bu hânkâha yerleşerek irşat faaliyetlerine başlamıştır. Müeyyidüddîn-i Cendî de Sadruddîn-i Konevî'nin vefatından sonra muhtemelen birçok arkadaşıyla birlikte Tokat ve Sinop civarına gidip yerleşmiş olmalıdır. Zira bu bölgede Moğol zulmünden uzak bulunmaktaydılar. Lakin bu rahatlığın uzun sürmeyeceğini de düşünmüş olduklarından, Müeyyidüddîn-i Cendî, Bağdat'a gidip Abbâsî halîfesiyle görüşmüş, muhtemelen ondan yardım istemiştir. Kaynaklarda Cendî'nin Bağdat'ta Sadruddîn-i Konevî'nin halîfesi sıfatıyla irşat faaliyetinde bulunduğu bahsedilmekte, İbnü'l-Arabî'nin *Mevâki'u'n-nüccüm* adlı eserini Bağdat'ta şerh ettiği belirtilmektedir. Buradan anlaşılabilir, Cendî'nin uzunca bir müddet Bağdat'ta ikamet ettiği dir.⁴¹

Abdurrahman Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde, Cendî'nin Bağdat'ta bulunduğu sırada kendisinin Mehdî olduğunu iddia eden bir kimsenin mehdîliğini Cendî'ye onaylatmaya çalışmasından, Cendî'nin buna karşı çıkması nedeniyle bu kişinin dinsiz ve Hıristiyanlardan bir grubu da yanına alarak Cendî'ye sıkıntı verdiğinden, Cendî'nin Şeyh Muhyiddîn ibnü'l-Arabî'nin rûhâniyetine sığınarak, onun yardımıyla bu sıkıntıdan kurtulduğundan bahsedilmektedir⁴². Sahte mehdînin, Bağdat'ta yaşayan binlerce kişi dururken onay makamı olarak Cendî'yi seçmesi, Cendî'nin önemli bir grubun başkanı ya da temsilcisi olduğunu anlamasından kaynaklanmış olmalıdır.

Eflâkî'nin *Menâkibu'l-Ârifin* adlı eserinde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sadruddîn-i Konevî'nin vefatlarından sonra Müeyyidüddîn-i Cendî'nin, bir bölük sûfî ile birlikte Konya'dan Ereğli'ye geldiğinden, bu grubun saygıyla karşılanıp ağırlandıklarından, Cendî'ye Mevlânâ ile ilgili bir soru yöneltildiğinden ve Cendî'nin verdiği cevaptan bahsedilmektedir⁴³. Bu bilgiden anlaşılabilir, Cendî'nin, Konevî'nin vefatından sonra onun halîfesi gibi davrandığıdır. Cendî'nin Sadruddîn-i Konevî'nin halîfesi olarak hareket etmesinin Bağdat'ta da devam ettiği, sahte mehdînin kendisinin mehdî olduğunu Cendî'ye onaylatmak istemesiyle de anlaşılabilir.

⁴⁰ Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifin*, Çev: Tahsin Yazıcı, 306.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1540; Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, 770.

⁴² Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, 771.

⁴³ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkibeleri*, Çev: Tahsin Yazıcı, 306.

Cendî bir müddet Bağ dat' ta kaldıktan sonra buradan ayrılarak Per-
vane oğullarının hakimiyeti altında bulunan Sinop'a giderek bir tasavvuf
ve ahlak kitabı olan *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh* adlı eserini Farsça
bilen ve tasavvufa ilgi duyan itibarlı bir Türk Sultan hanımın ricası üze-
rine Sinop'ta kaleme almıştır⁴⁴.

Ömrünün son yıllarında Sinop'ta ikamet ettiği bilinen Cendî'nin ve-
fat tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, arkadaşları Fah-
ruddîn-i Irâkî ve Sâidüddîn-i Fergânî ile birlikte deniz yoluyla Şam'a
gittiği sanılmaktadır. Kâtip Çelebi onun vefat tarihini 691/1292 olarak
belirtirken⁴⁵, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin* adlı eserinde vefat tarihinin
691/1291-1292'den sonra olduğunu kaydetmiştir⁴⁶. Necîb Mâyîl-i Herrevî
ise kesin bir tarih vermemekle Cendî'nin vefat tarihini hicrî yedinci yüz-
yılın sonları olarak belirlemektedir⁴⁷.

Sadrüddîn-i Konevî'nin öğrencisi Müeyyidüddîn-i Cendî, Cendî'nin
öğrencisi Abdürrezzâk-ı Kâşânî (ö. 736/1335), Kâşânî'nin öğrencisi de
Dâvud-i Kayserî (ö. 750/1350) dir⁴⁸. Osmanlı Devletinin kuruluş döne-
minde Ekberîyye fikir hareketinin öncüleri olan Dâvûd-i Kayserî, Kut-
büddîn-i İznîkî (ö. 821/1418), Yâr Ali Şîrâzî (ö. 814/1411) ve diğer
Fusûsu'l-hikem şârihleri ile birçok ilim adamı Müeyyidüddîn-i Cendî'den
geniş ölçüde yararlanmışlar ve onun *Şerhü Fusûsü'l-Hikem* adlı eserine
ta'lîkât ve hâşiyeler yazmışlardır.

MÜEYYİDÜDDÎN-İ CENDÎ'NİN ESERLERİ

Müeyyidüddîn-i Cendî'nin günümüze ulaşabilen eserlerine bakıldı-
ğında bu eserlerin genel olarak bol şiir ve kasîdelerle süslenmiş uzunca
mukaddimelerle başladığı görülmektedir. Bu mukaddimelerde devrin
devlet adamları, şeyh ve âlimleri anılmakta, onlar için kasideler söylen-
mektedir. Zaman zaman münasebet düştükçe devrin sosyal ve kültürel
olaylarına da değinilmektedir. Bu durum ise Cendî'nin eserlerine ayrı
bir önem kazandırmaktadır. Özellikle Selçuklular devrinde Anadolu'da
bulunan dini zümreler ve yöneticiler hakkında orijinal tespitlerine rast-
lanmaktadır. Farsça şiirler de yazmakla birlikte Arapça şiirleri bir *Dîvân*
halinde 1872'de Beyrut'ta yayımlanmıştır. Müeyyed mahlasıyla şiirler
yazan Cendî'nin *Dîvân*ında devrin kültürel durumuna ışık tutan şiirler
de bulunmaktadır, ancak Cendî yeterince bilinmediği ve Anadolu'da

⁴⁴ Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*, s. 37

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1540.

⁴⁶ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 484, *Dâru'l-Fikr*, Beyrut 1402/1982.

⁴⁷ Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*, 13

⁴⁸ Muhammed-i Hâcevî, *Du Sadrüddîn*, 62-63, *İntişârât-ı Mevlâ*, Tahran 1377/1998.

yaşamış bir şair, e dip ve mutasavvıf olarak tanınmadığı için divanından hemen hiç yararlanılmamıştır⁴⁹.

Yapılan araştırmalar ışığında, Cendî'nin eserleri şu şekilde tespit edilmiştir:

ŞERHU FUSÛSİ'L-HİKEM

Cendî'nin asıl şöhreti, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* adlı eserinin ilk şârihi olmasıdır. Cendî'den önce *Fusûsu'l-hikem*'in bazı bölümlerinin şerhleri yapılmış olsa da, metinle irtibatlı ilk tam şerh olma özelliği Cendî'nin eserine aittir. Bu şerh, metnin diliyle ilgilenmekten çok, İbnü'l-Arabî'nin metafizik ve kozmolojik görüşlerine ağırlık veren bir eser olması yönüyle kendisinden sonraki birçok şerhe de kaynaklık etmiştir. Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde de Cendî'nin hazırladığı şerhin, kendisinden sonraki *Fusûs* şerhlerine kaynaklık ettiği kaydedilmektedir⁵⁰. Baba Ruknî ismiyle tanınan Rukneddîn Mes'ûd b. Abdillah eş-Şîrâzî'nin *Nusûsu'l-husûs fi Tercemeti'l-Fusûs* (Tahran 1359 hş./1980) ve Câmî'nin *Nakdû'n-Nusûs fi Şerh-i Nakşî'l-Fusûs* (Bombay, 1889 (Taşbaskı) ve Tahran 1370 hş./1991) adlı şerhlerinde bu tesir açıkça görülmektedir⁵¹.

Molla Câmî'nin ifadesine göre Sadruddîn-i Konevî *Fusûsu'l-hikem*'in giriş kısmını kendisi için sözlü olarak şerh etmiş, Cendî de o sırada mazhar olduğu feyiz sayesinde eserin bütün muhtevasını bu şerhin içerisinde bulmuş, daha sonra Konevî'nin arzusu üzerine eserin tamamını şerh etmiştir⁵².

Cendî'nin *Fusûs* şerhi, İran'daki iki nüshaya dayanarak Seyyid Celâleddîn-i Âştîyânî tarafından Meşhed'de 1982 yılında yayımlanmıştır. Cendî'nin şerhi üzerine Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451)'in *el-Müntehâ ale'l-Fusûs* isimli Arapça bir ta'likatı bulunmaktadır⁵³. Yazıcıoğlu Mehmed'in kardeşi Ahmed Bîcan bu şerhi genişleterek *Kitâbü'l-müntehâ ale'l-Fusûs* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir⁵⁴. Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), Cendî'nin *Fusûs* mukaddimesinde 'Taayyün-i evvel' mertebesinin karşılığı olarak elifi mi yoksa hemzeyi mi aldığı konusunun kendisine sorulması üzerine onun görüşünü açıklayan bir risâle

⁴⁹ Mikail Bayram, "Pervâneoğulları Zamanında İlmî Çalışmalar", Tarih Boyunca I. Karadeniz Kongresi Bildirileri, 386, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun 1988.

⁵⁰ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 770.

⁵¹ Süleyman Uludağ, "Cendî", *DiA*, VII, 361.

⁵² Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Nşr.: Mahmûd-i Âbidî, 556

⁵³ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bl., nr. 293

⁵⁴ Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 250

kaleme almıştır⁵⁵. Burada anılan şerhler, dil ve gramer özellikleri gibi konulara temas etmeden, doğrudan fikrî izahlar yapan ve bu yönleriyle de dağınık ve öğretim açısından takibi zor olmakla beraber manayı yakalama hususunda aşılamayan şerhlerdir⁵⁶.

Şerhu Fusûsi'l-hikem'in Türkiye kütüphanelerinde bulunan çeşitli yazma nüshaları şu şekilde tespit edilmiştir:

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 2231; Nafiz Paşa, nr. 538; Şehid Ali Paşa, nr. 1240-1241; Kılıç Ali Paşa, nr. 606; Lâleli, nr. 1417, Reşid Efendi, nr. 405, Halet Efendi, nr. 261; Halet Efendi İlâvesi nr. 3/9; Afyon Gedik Ahmet Paşa Ktp., nr. 18326; Konya/Akşehir İlçe Halk Ktp., nr. 117; Topkapı Sarayı Ktp., 483, 484, 486; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt Bl., nr. 3373; Nûruosmaniye Ktp., nr. 2447; İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 12.

Şerhu Mevâki'i'n-nücûm

Müeyyidüddîn-i Cendî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Mürsiye'de telif ettiğini söylediği *Mevâki'u'n-nücûm ve Metâlî'u ehillet'l-esrâri ve'n-nücûm* adlı Arapça eserini de *Şerhu Mevâki'i'n-nücûm* isimli eseriyle şerhetmiştir⁵⁷. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî bu eserinde ibadetlerin muhtelif derecelerinin anlam ve hikmetlerini, dinin edeplerini ve rûhanî bedeliyeti ele almaktadır. Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh* adlı eserinde *Şerhu Mevâki'i'n-nücûm*'u Bağdat'da şerh ettiğini ifade etmektedir⁵⁸.

Şerhu Mevâki'i'n-nücûm'un Türkiye kütüphanelerinde bulunan çeşitli yazma nüshaları şu şekilde tespit edilmiştir:

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., nr. 506 ve 1276 ve Bâyezid Veliyyüddin Efendi Kütüphanesinde de bir nüshası bulunmaktadır.

3- Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh

Yukarıda bahsedildiği gibi, Cendî'nin Tokat veya Sinop'ta 683/1284 tarihinde bir hanım sultanın isteği üzerine kaleme aldığını söylediği Farsça tasavvufî bir eserdir⁵⁹. Önsöz, giriş ve iki bölümden meydana gelen eserin her iki bölümü (fasıl) de ikişer alt bölümden (asil) oluşmaktadır.

⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Bl., nr. 2129, vr. 158^a-159^b

⁵⁶ Mahmud Erol Kılıç "Fusûsü'l-Hikem", DİA, XIII, 231, İstanbul 1995.

⁵⁷ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1890-1891; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-uns min hadarâti'l-kuds*, 634-635.

⁵⁸ Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh*, 137.

⁵⁹ Eserin Tahran nüshasındaki telif yeri Sinop, Bursa İnebey nr. 1183 nüshasında belirtilen telif yeri ise Tokat'tır. Bkz. Mikâl Bayram, "Pervaneoğulları Zamanında İlmî Çalışmalar", Tarih Boyunca I. Karadeniz Kongresi Bildirileri, 386 ve Müeyyidüddîn-i Cendî, *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh*, Nşr.: Necib Mâyîli-i Hêrevî, 39.

İlk bölümün birinci aslında mârifetullah üzerinde durulmuş, Allah'ın sıfatları ile Esmâ-i Hüsnâ'nın kısa izahları yapılmış, ehadiyyet ve kesretin anlamından bahsedilmiştir. İkinci asıl İnsân-ı Kâmilin Mâhiyeti hakkında. Bu konuyu açıklamak için ruh ve beden, insanın deâceleri, kutuplar ve sınıfları gibi konular ele alınmıştır.

İkinci bölümün birinci aslı "Amellerin İncelenmesi" başlığını taşımaktadır. Bu konunun açıklanması için hayır ve şer ameller, kalbe gelen vesvese, uzuvları islâmiyete uydurmanın lüzumu, lisan, el, ayak, yemek ve evlenmek gibi konular incelenmiştir. İkinci bölümün ikinci aslı, "Hakiki Vuslat Yolunun Esrarı" başlıklıdır. Bu konuyu açıklamak için İnsanın zâtî ve derûnî engelleri, uzlet ve halvet, keşf, suhûd ve istiğrak, muamelât konuları, iç dünyamızın huzuru gibi konular incelenmiştir. Eserin son konusu, özlü nasihat ve tavsiyelerden oluşmaktadır.

Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh, Necîb Mâyil-i Herevî tarafından Cendî ve eserleri hakkında bir inceleme yazısıyla beraber Tahran'da yayımlanmıştır⁶⁰. Herevî'nin yayınladığı bu eser, Bursa İnebey Kütüphanesinde bulunan yazmanın kısaltılmış halidir. Asıl geniş nüsha Bursa'da olduğundan ve Herevî Bursa nüshasını görmeden eserin muhtasarını yayınlamış olduğundan Herevî'den yapılan Türkçe tercüme de muhtasar nüshanın tercümesidir.

Nüshaları: Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., Nr. 1439; Hacı Mahmud Ef., 2447; Hayri Abdullah Efendi, nr. 129; Ayasofya Bl., 1907.

Eserin Türkçe tercümesi İnsan Yayınları tarafından neşre edilmiştir: *Vuslat Yolu, Nefhatü'r-Ruh ve Tuhfetü'l-Fütuh*, Terc: Hayreddin Yılmaz, İstanbul 1996.

Şerh-i Kasîde-i Lâmiyye

Müeyyidüddîn-i Cendî, Cahiliyye Devri Arap şairlerinden Şenferâ'nın⁶¹ Arapça *Lâmiyye*'sini Farsçaya tercüme ve şerh ettiği bu eserini 691/1292'de telif etmiştir⁶².

Kâtip Çelebi *Kasîde-i Lâmiyye*'nin matla' beytini şu şekilde nakletmektedir⁶³:

ولا يضرب نوى التحقيق اقلال⁶⁴ لا الخير تنفع اهليها ولا المل
Bazı nüshaları:

⁶⁰ Cendî, 'Nefhatü'r-rûh ve tuhfetü'l-fütûh, Nşr: Necib Mayil-i Herevî, Tahran 1362 hş.

⁶¹ Bkz. Süleyman Tülüçü, "Şenferâ", DİA., XXXVIII, 535-537, İstanbul 2010.

⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1540; Bkz. Brockelmann, I, 451; Suppl., I, 810, Leiden 1937; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr. 2735, vr. 184a

⁶³ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1540.

⁶⁴ İnsana ne binek hayvanı ne de malı fayda verir; ilimde derinleşene fakirlik de zarar vermez.

Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bl., no: 4184, vr. 1-96a (Güzel talik yazılı, okunaklı bir nüshadır. Her mısra bir satıra gelecek şekilde alt alta iki mısra Arapça yazılmış, sonra hemen altına Farsçaya aynı usulde tercüme edilmiştir. Arapça kelimeler surhla, Farsça kelimeler siyah mürekkeple yazılmıştır. Müstensihî Dervîş Mahmûd Kalender Konevî dir.); Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., no: 2735, vr. 172a-186b (Nesih yazıyla, çok sıkışık ve küçük harflerle, beyit başları üzerine kırmızı çizgi çekilerek belirlenmiştir. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır.); Süleymaniye Ktp. Laleli, 3681, (5 vr.); Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1375 ve 2735.

5- Risâle fi't-Tasavvuf

Tasavvuf terbiyesiyle ilgili olup, bir fasıl ve on asıdan oluşmaktadır. Nüshası: Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bl., no: 4184, vr. 96^b-115^b (Talik hatla yazılmış olup her sayfada 11 satır bulunmaktadır.)

Baş: بِسْمِ ... قَالَ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ مُؤَيَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَاعِدِ الْأَدِيبِيِّ الصُّوفِيِّ أَصْلَحَ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاسْتَصْلَحَهُ لِقَدْسِهِ ...
و انسه امید بر مکارم اخلاق افضل محققان و حکما آنتست که

Sonu: ... و الله الموفق المستعان و عليه التكلان تمت بعون الله ...

İstinsah Kaydı: تمت بعون الله و حسن توفيقه بيد عبد الضعيف درويش محمود قلندر القونوي احسن
الله اوقاته بمنه و يمنه

6- Nüktetü'l-Aşk

Farsça tasavvufi-ahlâkî bir mesnevî olup, aşk hakkında bir bölüm ile başlar. Daha sonra sırasıyla, kısa bölümler halinde şu konular ele alınır: Kendini bilmek, kendini beğenme ve böbürlenmenin kınanması, alaycılığın kınanması, vecd sahiplerinin sıfatı, öğüt, yeme, içme ve giyinme adabı, kanaat, fitne cilik, tasavvuf yolunda gidenin sıfatı, nefsanî hazlam yok edilmesi, dünyanın ve her bakımdan aç gözlülüğün kınanması.

Nuruosmaniye Ktp. nr: 5008/11 ve nr. 5123'de birer nüshası bulunmaktadır.

Nuruosmaniye Ktp. nr: 5008/11 nüsha tavsîfi:

Şemseli, miklepli, şirazeli, zencirekli karton cilt, iç kapak ebrulu, 195x87 ve 182x78 mm. ebatlarında, her sayfanın bir çok yerinde çiçek tezhipleri bulunmaktadır. Başlıklar surhla, yazı alanı altın cetvellidir. Osmanlı Türk şairi Cevrî tarafından 1051/1641 yılında istinsah edilmiştir⁶⁵.

Baş 94^a:

کتاب نکتة العشق من مقالات شيخ العالم مؤيد جندي رحمه
آسمان در رهت بسر گردان ای ز عشق تو عقل سرگردان
مظلم شب منور روزی از تو هم قوتتست و هم روزی

⁶⁵ Bkz. Ahmed Ateş, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, 78-79.

Sonu 102^b:

ختم بر عشق و نام حق کردم
من سخن را برین نسق کردم
تم.

Ed-Dürerü'l-Gâliyât fî Şerhi'l-hurûfî'l-'âliyât

Tasavvufî ilgilî Arapça bir eserdir. Nüshası: Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa Bl., no: 685, vr. 150^b-160^b.

Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa, nr. 685:

Başı:

بسم... الحمد لله حمنا مستوعبا كمل كل محمده و معتليا على مقام كلى اسم و ما ظهر به و يعيده و افيا لكل
شريعة و امر و من جاء منه و دعا الله و اعتمده و الشهادة ان لاسواه شهادة عبد بصره به ...

Sonu:

و الفضل و القرة السيد على الدين اعلا الله تعالى شرفه كما اعلا سلفه و على باقى الاخوان اكثرهم الله تعالى و
زادهم توفيقا بحق سيننا محمد سيد المرسلين و الحمد لله رب العالمين تم و كمل فى شهر جمادى الاول
سنة تسع و تسعين و الف و الحمد لله على التمام.

8-Dîvân

Arapça ve Farsça manzûmelerden oluşmaktadır. Brockelmann bu Dîvânın 1872'de Beyrut'ta taşbaskı olarak yayımlandığını söylemektedir⁶⁶.

9. Muhtasar fî Lüzûmî't-tecrîdî'l-küllî Zâhiren ve Bâtinen an Mâsive'lâlâh

Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1439/2'de bulunmaktadır. 'Allah'tan başka her şeyden zâhirî ve bâtînî olarak tecrit olmanın gerekliliği' şeklinde tercüme edilebilecek isminden, tasavvufî bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

10. Âsâr-ı Ehadî ve Esrâr-ı Ahmedî (veya) Ulûm-i Ehadî ve Meârif-i Ahmedî

Cendî'nin ifadesine göre bu eser, ilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili olup Arapçadır. Sinop'ta yazılan bu eser, Cendî tarafından Pervane Muhammed'e sunulmuştur. Bursa Genel Ktp., nr. 1442'de bir nüshası vardır.

Nüsha tavsifi: Sırtı ve kenarları siyah, kenarı zencirekli, şirazeli, mukavva kaplı sun'î deri cilt. 210x140-137x72 ebatlarında olup her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Talik yazı ile yazılmıştır, söz başları kırmızıdır, baştan bir yaprak eksiktir.

Baş 1a: تا خود را در حق و حق را در خود بحسب ...

6b: اکنون که بمحروسة دار الثغر سینوب رسیم هزار چندان که استماع رفته بود

8a: مؤیدا چه دل آوده جهان دارى - که جز خدای نشاید کند جهان دارى

⁶⁶ Brockelmann, I, 451; Suppl., I, 810

Sonu 64b: در اندک مدت حاصل بسیار یابی ان شاء الله تعالی ... تم الكتاب ... علی يد عبد الضعیف
... المحتاج الی رحمة الله عبد الله

Cendî Nefhatü'r-rûh isimli eserinde, bu eserlerden başka *Ulûm-i eha dî ve Maârif-i Ahmedî* Sinop'ta yazılıp, Muînüddîn Muhammed'e sunulmuştur), *Hülâsatü'l-irşâd ve irşâdü'l-hülâsa*, *İrşâdü'l-kemâlât* (Farsçadır. Said Dâniş Pejuh bu eseri, Merkez Kütüphane Yazmaları Kataloğunda (c. 9, s. 992) müstakil iki eser olarak göstermiştir), *Ezrâku'l-ha tmeteyn* (bu eser İbni Arabî'nin meşrebi üzerine Arapça olarak telif edilmiş olup tasavvufun inceliklerine daırdır), *Kitâbü'l-esmâ ve İksîru'l-kemâlât* (Farsça yazılmıştır) adlı eserlerine atıflar yapmışsa da, bu eserler günümüze ulaşmamıştır⁶⁷.

Aga Buzurg et-Tahrânî, *ez-Zerîa* isimli eserinde Müeyyidüddîn-i Cendî'nin *Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader* isimli bir eserini Kahire'de Mektebetü'l-Hidvîyye'de gördüğünü söylemektedir. Bu eserin başlangıç ifadesi olarak, *کلام جامع محامد نامتاهي* kaydedilmiştir⁶⁸.

C. SAİDÜDDİN-İ FERĠÂNÎ

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Sadruddîn-i Konevî etrafında oluşan fikirlerin ilk kuşak nakledici ve açıklayıcılarından biri olan Saîdüddîn-i FerĠânî'nin İslam düşünce tarihindeki yeri çok önemlidir. FerĠânî de Sadruddîn-i Konevî'nin diğer iki talebesi ve halîfesi Fahrüddîn-i İrâkî ve Müeyyidüddîn-i Cendî ile beraber Ekberîyye ekolünün yayılmasında önemli bir rol oynamış, yazdığı eserlerle kendisinden sonra gelen takipçilerine ilham kaynağı olmuştur.

Ebû Osmân Saîdüddîn Muhammed bin Ahmed el-Kâşânî el-FerĠânî, 620/1223 yılı civarında Mâverâünnehr'in FerĠana vadisinde, bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Kâşân şehrinde doğmuştur⁶⁹. Hayatı ve ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Saîdüddîn-i FerĠânî, Menâhicü'l-Hibâd adlı eserinde 'Şeyhü'ş-şuyûh' dediği ve Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin halîfesi olan Necîbüddîn Ali b. Buzgaş eş-Şîrâzî'ye küçük yaşta intisap ettiğini kaydettikten sonra seyr ü sülûkunu tamamlayıp Tâhûn adlı bir hânkâhın şeyhi olduğunu belirtmektedir⁷⁰. Kısa bir süre sonra memleketi FerĠana'dan ayrılarak Şam'a giden FerĠânî, o sırada orada bulunan Sadruddîn-i Konevî'nin sohbet ve hizmet halkasına katılmıştır. Sadruddîn-i Konevî'ye Mısır ve Anadolu'da refakat eden talebeler arasında FerĠânî'nin de bulunduğu

⁶⁷ Müeyyidüddîn-i Cendî, Nefhatü'r-rûh ve tuhfetü'l-fütûh, 38-45.

⁶⁸ Aga Buzurg et-Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ Tesânîfi'ş-Şîa*, XVII, 150, Kum 1341/1962.

⁶⁹ Mahmud Erol Kılıç, "FerĠânî, Saîdüddîn", DİA., XII, 378.

⁷⁰ Saîdüddîn el-FerĠânî, Menâhicü'l-Hibâd, III, 399, İstanbul 1990.

Fergânî'nin *Meşârikü'd-derâî* adlı eserine Sadruddîn-i Konevî'nin yazdığı takrizden anlaşılmaktadır⁷¹.

Konevî, *Meşârikü'd-derâî*'ye yazdığı takrizde 643/1245 yılında Şam'dan Mısır'a gittiğinden bahsetmektedir. Konevî 606/1209 doğumlu olduğuna göre bu seyahat esnasında 37 yaşında, Fergânî ise yaklaşık 620/1223 doğumlu olduğuna göre 23 yaş civarında olmalıdır. Fergânî'nin 643/1245 tarihinden hemensonra Konevî ile birlikte Anadolu'ya geldiği varsayılırsa, herhangi bir kayda rastlamamakla birlikte Konevî'nin ölüm tarihi olan 673/1274 tarihine kadar Anadolu'da kalmış olduğu kabul edilirse, yaklaşık otuz sene boyunca yani 53 yaşına kadar Anadolu'da yaşadığı düşünülebilir.

Fergânî'nin hocası Sadruddîn-i Konevî, Fergânî'nin *Meşârikü'd-derâî* adlı eserine yazdığı takrizde, 630 yılında Şam'dan Mısır'a ilk defa gittiği zaman Şeyh İbnü'l-Fârız'ın hayatta olduğunu ancak çok istemesine rağmen kendisiyle görüşemediğini, 643 yılında Şam'dan tekrar Mısır'a gittiğinde zevk ehli bir toplulukla beraber İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Tâiyye*'sini şerh etmeye başladıklarını, bu dersleri Şam ve Anadolu'da devam ettirdiklerini, bu topluluktan bazı kişilerin yapılan açıklamaları kaydettiklerini ancak "şeyhlerin iftihar, alim ve arif kardeşim" sözleriyle andığı Fergânî'den başka hiç kimsenin bu notları derleyip bir eser haline getiremediğinden söz ederek Fergânî'den övgüyle bahsetmektedir⁷².

665/1267 yılında hacca giden Fergânî, yaklaşık olarak yetmişbeşseksen yaşlarında 699/1300 yılında Şam'da vefat etmiştir. Bazı tasavvuf tarihçileri Sühreverdiyye tarikatının silsilesinde Fergânî'nin adını zikretmektedirler. Bahâüddîn Nakşibend'in halîfesi Muhammed Pârsâ üzerindeki İbnü'l-Arabî etkisinin de yine kendisi gibi Orta Asya kökenli bir sûfî olan Fergânî kanalıyla gerçekleştiği de ileri sürülmektedir⁷³.

Fahrüddîn-i Irâkî ve Müeyyüdüddîn-i Cendî gibi Saîdüddîn-i Fergânî'nin de o dönemin Selçuklu veziri Muînüddîn Süleyman Pervâne ile dostlukları vardı. Bu yakınlık hem Süleyman Pervâne'nin *Kasîde-i Tâiyye* derslerine bizzat katılmasından hem de Fergânî'nin *Kasîde-i Tâiyye Şerhi*'ni Süleyman Pervâne'ye ithaf etmesinden anlaşılmaktadır⁷⁴.

Ahmed Eflâkî'nin *Menâkibu'l-ârifin* adlı eserinde Saîdüddîn-i Fergânî'nin ismi şu şekilde geçmektedir: Malatya'lı Mevlânâ

⁷¹ Saîdüddîn el-Fergânî, *Meşârikü'd-derâî*, 1, Kum 1379/2000.

⁷² Saîdüddîn-i Fergânî, *Meşârikü'd-derâî*, 1.

⁷³ Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî, Saîdüddîn", *DİA.*, XII, 379.

⁷⁴ Feridun Nafiz Uzluk, *Mevlânâ'nın Mektupları*, 16-20

Salâhaddîn'in rivayetine göre, Ereğli'de Nûreddîn Vefâdâr'ın evinde büyük şeyhlerle oturuyorlarken Şeyh Müeyyidüddîn-i Cendî bazı kişilerle beraber oraya gelmiştir. Selam, yemek ve türlü konuşmalardan sonra Şeyh Müeyyidüddîn-i Cendî'ye, 'Şeyh Sadruddîn-i Konevî hazretleri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şânı hakkında neler söylediler?' diye sorulmuştur. Buradan anlaşılabilir, bu sorunun sorulduğu günde hem Sadruddîn-i Konevî'nin hem de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatta olmadığıdır. Müeyyidüddîn-i Cendî bu soruya verdiği cevapta özet olarak şöyle söylemiştir: 'Bir gün Şemseddîn-i İyâkî, Fahrüddîn-i Irâkî, Şerefüddîn-i Mavsilî, Şeyh Saîd-i Fergânî, Nâsirüddîn-i Konevî ve başka has dostlarla birlikte Şeyh Sadruddîn-i Konevî'nin hizmetinde oturmuştuk. Mevlânâ'nın karakter ve halleri söz konusu oldu. Şeyh Sadruddîn-i Konevî tam bir doğruluk ve derin bir anlayışla heyecanlanarak 'Eğer Bâyezid-i Bestâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî bu dönemde yaşıyor olsalardı Mevlânâ'nın ata bindiğinde eğerin üzerine koyduğu örtüyü o muzların da taşırsın ve bu hizmeti canlarına minnet sayarlardı...'⁷⁵

SAİDÜDDÎN-İ FERĠÂNÎ'NİN ESERLERİ:

1. Meşâriku'd-derârî'z-züher fi Keşfi haka'iki nazmi'd-dürer

İbnü'l-Fârız'ın 'Nazmü'd-dürrer, 'Nazmü's-sülûk ve 'Tâ'iyyetü'l-Küb-râ' adıyla tanınan kasidesinin Farsça şerhi olup Vezir Muînüddin Süleyman Pervane'ye ithaf edilmiştir⁷⁶. Sadruddîn-i Konevî'nin kısa bir takriz yazdığı eserinin dîbâcesi dört bölümden (asıl) meydana gelir.

Sadruddîn-i Konevî'nin bu esere yazdığı takrizde, 630/1233 yılında Şam'dan Mısır'a ilk gidişinde Şeyh İbnü'l-Fârız'ın hayatta olduğunu ancak çok istemesine rağmen kendisiyle görüşemediğini, 643/1245 yılında Şam'dan tekrar Mısır'a gittiğinde zevk ehli bir toplulukla beraber İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâ'iyye'sini şerh etmeye başladıklarını, bu dersleri Şam ve Anadolu'da devam ettirdiklerini, bu topluluktan bazı kişilerin yapılan açıklamaları kaydettiklerini ancak 'şeyhlerin iftiharını, alim ve arif kardeşim' sözleriyle andığı Fergânî'den başka hiç kimsenin bu notları derleyip bir eser haline getiremediğinden söz ederek Fergânî'den övgüyle bahsetmektedir⁷⁷.

Eserin birinci bölümü ilim ve şühûdun, nur ve vücûdun îtibâr ve sıfatları ile evveliyet ve mebdaiyyetin hükmü; ikinci bölümü âlem-i ervâhın sudûr ve taayyünü ile 'hayâl-i munfasıl' da denilen âlem-i

⁷⁵ Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Yay.: Tahsin Yazıcı, I, 359-360.

⁷⁶ Bkz. İsmail Paşa el-Bağdâdî, İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn, 484, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1402/1982.

⁷⁷ Saîdüddîn-i Fergânî, Meşâriku'd-derârî, 1.

misâlin zuhûru ve tahakkuku; üçüncü bölümü Âdem'in yaratılışıyla âlem-i ecsâm ve mertebelerinin tertibi; dördüncü bölümü ise insanın neş'eti, ahvâli, etvân ve kemaliyle varlıkta bulunan her şeyin yaratılış maksadının insan olduğu hakkındadır. Daha sonra kasîdenin şerhine geçilir. Kitabın en eski tarihli nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Örneğin Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 1511' de kayıtlı olan nüshanın istinsah tarihi 678/1279; Ayasofya Bl., nr. 4076' da kayıtlı olan nüshanın istinsah tarihi 688/1288, Eyüp Camii Bl., nr. 177' de kayıtlı olan nüshanın istinsah tarihi ise 714/1314' tür. Seyyid Celâleddîn-i Âştîyânî, bu eseri, Eyüp Camii bölümünde bulunan nüshayla 1260/1844 tarihli bir Tahran nüshasıyla karşılaştırıp uzunca bir önsöz ve indeks ilavesiyle Tahran'da, 1357 hş./1978 yılında yayımlamıştır⁷⁸.

2. Müntehe'l-me dârik ve müntehâ lübbi külli kamîlin ve 'arifin ve sâlik

Fergânî, *Meşâriku'd-denârî* isimli eserine yaklaşık üçte bir oranında ilave yaparak bu Arapça kitabını yazmıştır. Mukaddimede konular yine benzer şekilde rütbe-i zât, mertebe-i ervâh, âlem-i misâl ve neş'etü'l-insân olmak üzere yine dört bölüme ayrılmıştır. 729/1329 tarihli eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bl., nr. 3966' da kayıtlı olan eser, Kaşgar emîri Yakup Han'ın isteği üzerine Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin müridlerinden Muhammed Şükrî el-Ûfî'nin tashihiyle İstanbul'da 1293/1876 yılında yayımlanmıştır⁷⁹.

3. Menâhicü'l-'ibâd ile'l me'âd

Bu kitap sâlikin amelî olarak yapması gereken işlerle ilgilidir. Farsça olup üç bölüme (kaide) ayrılmıştır. Birinci bölümde doğru itikad, ikinci bölümde ilmihal bilgileri, üçüncü bölümde ise müritlik âdâbıyla ilgili konular bulunmaktadır. Eser, üç yazma nüshasından bir metin oluşturulmak suretiyle İstanbul'da 1990'da yayımlanmıştır. *Menâhicü'l-'ibâd*, İdris-i Bitlisî'nin oğlu Defterdar Ebulfazl Mehmed Efendi tarafından *Medâricü'l-'itikâd* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir⁸⁰.

Molla Abdurrahman-ı Camî, bu eser için "Her tâlip ve müride muhakkak lazımdır" diyerek eserin olgunluğunu dile getirmiştir⁸¹.

Ekberiyemektebi mensuplarının kullandıkları terimlere dair bilinen en geniş sözlük olan *Letâifü'l-ilâm fi işârâti ehli'l-ilhâm* adlı eserin 890/1485 yılında istinsah edilmiş bilinen en eski nüshası (Köprülü Ktp., nr. 0.770) Abdürrezzâk el-Kâşânî'ye, 952/1545 tarihli bir diğer nüshası

⁷⁸ Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî, Saîdüddîn", DİA., XII, 381-382.

⁷⁹ Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî, Saîdüddîn", DİA., XII, 382.

⁸⁰ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, III, 9, Bizimbüro Yay., Ankara 2000.

⁸¹ Câmî, Nefehâtü'l-üns, tsh.: Mahmûd-i Âbidî, 558.

ise (TSMK. Nr. 5137) Saîdüddîn-i Fergânî'ye atfe dilmektedir. Kâtip Çelebi ve ondan nakilde bulunan bazı müellifler Saîdüddîn-i Fergânî'ye bir de *Füsûsü'l-hikem Şerhi* atfederler. Ancak eski kaynakların hiçbirinde onun böyle bir şerh yazdığından söz edilmemektedir. İlk *Füsûs* şârihi Müeyyidüddîn-i Cendî'nin künyesinde bulunan Saîd ismi veya Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin *Fusûs* şerhinin bir kısım nüshalarında nisbesinin Kâşânî (Fergânî'nin diğer nisbesi) şeklinde yazılması gibi bazı müstensih tercihlerinin böyle bir karışıklığa yol açtığı söylenebilir⁸².

SONUÇ

Sadrüddîn-i Konevî'nin eğitimiyle yetişip çeşitli kitaplar telif eden Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî'nin hayatları ve eserleri konu edinilerek o dönemin ilmî durumu aktarılmaya çalışılmış, Moğol yönetiminin çeşitli baskıları altındaki bir ortamda yetişen bu kişilerin geldiği ilmî ve edebî durumun şaşkınlık uyandıracak bir seviyede olduğu görülmüştür.

Şeyhleri Sadrüddîn-i Konevî'nin vefatından sonra onun halîfeleri gibi davranan bu kişilerin hayat ve eserleri hem siyasi tarih, hem tasavvuf tarihi ve hem de edebiyat ve yazın tarihi açısından önemlidirler. Zira araştırılan kişilerin değişik konularda hem Arapça hem de Farsça birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden çoğu yayımlandığı halde hala yayımlanmayan ve kütüphane raflarında araştırılmayı, tercüme edilmeyi, yayımlanmayı bekleyen birçok eserin varlığı da ortaya çıkarılmıştır.

Ekberiyee kolünün kaynağa en yakın ve önemli temsilcileri olan bu kişilerin hayat ve eserleri ortaya konularak bu ekolün devam ediş şekline az da olsa bir açıklık getirildiği de ümit edilmektedir.

⁸² Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî, Saîdüddîn", *DİA.*, XII, 382.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî, Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds, Tashih: Mahmûd-i Âbidî, Tahran 1386/2007.
- Abdurrahman Câmî, Nefahâtü'l-Üns, Terc: Lâmiî Çelebi, Haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 2008.
- Aga Buzurg et-Tahrânî, ez-Zerîa ilâ Tesânîfi'ş-Şîa, I-XXV, Kum, 1341hş/1962.
- Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Çev: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
- Ahmed Eflâkî, Menâkibu'l-ârifîn, II, bâ-tashîh-i Tahsin Yazıcı, TTK. Yay., Ankara, 1976.
- Alptekin, Coşkun, "Atabeg", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV, İstanbul 1991.
- Ateş, Ahmed, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, MEB. Yay., İstanbul 1968.
- Bayram, Mikail, Selçuklular Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler, Nüve Kültür Merkezi Yay., İstanbul, 2008.
- Bayram, Mikail, "Pervâneoğulları Zamanında İlmi Çalışmalar", 383-387, Tarih Boyunca I. Karadeniz Kongresi Bildirileri, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun 1988.
- Bilgin, Orhan, "Fahrüddîn-i Irâkî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XII, İstanbul, 1995.
- Brockelmann, Carl, Geschichte Der Arabischen Litteratur:Erster Band, Leiden, 1938.
- Brockelmann, Carl, Supplementband., E.J. Brill, Leiden 1937.
- Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I-III, Bizimbüro Yay., Ankara, 2000.
- Demirli, Ekrem, "Sadreddin Konevi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXV, İstanbul, 2008.
- Devletşâh-ı Semeerkandî, Devletşah Tezkiresi, I-V, Çev.: Necati Lugal, İstanbul, 1977.
- Fahrüddîn İbrâhim-i Hemedânî, Dîvân-ı Irâkî, İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1388/2009.
- Hamid Algar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Bahâeddin Zekeriyâ", IV, İstanbul, 1991.
- İlhâme Miftâh-Vahhâb Velî, Nigâhî be-Revend-i Nufûz ve Gostereş-i Zebân u Edeb-i Farsî der Türkiye, Tahran, 1374/1995.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifîn, Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin, I-II, Dârü'l-fikr, Beyrut, 1402/1982.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî, İzâhü'l-meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-zunûn, I-II, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1402/1982.
- Kâtib Çelebi, Keşfu'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-funûn, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1971.
- Kaymaz, Nejat, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- Keîmüddîn Mahmûd-ı Aksarâyî, Müsâmeretü'l-ahbâr, Terc.: Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara, 2000.
- Kılıç, Mahmud Erol, "Fergânî, Saîdüddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi., XII, İstanbul, 1995.
- Kılıç, Mahmud Erol "Fusûsü'l-Hikem", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi., XIII, İstanbul, 1993.
- Muhammed Ahter-i Çîme, "Menkabet-gûyî-yi Irâkî", Nigâh, Keyhân-ı Ferhengî, 50-53, şomâre: 134, Tahran, 1376/1997.
- Muhammed-i Hâcevî, Du Sadruddîn, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran 1377hş/1998.
- Müeyyidüddîn-i Cendî, Nefhatu'r-rûh ve Tuhfetu'l-futûh, bâ tashîh ve ta'lîk: Necîb Mâyil-i Herevî, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran 1362 hş/1983.

- Müeyyidüddîn-i Cendî, Vuslat Yolu, Nefhatu'r-rûh ve Tuhfetu'l-futûh, Çev.: Hayreddin Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim, "Cend", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII, İstanbul 1993.
- Saâdüddîn el-Fergânî, Menâhicü'l-ibâd, III, İstanbul, 1990.
- Saâdüddîn el-Fergânî, Meşâriku'd-derâî, Kum, 1379 hş./2000.
- Şemseddîn Sâmî, Kâmûsü'l-a'lâm, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306-1316.
- Tülücü, Süleyman, "Şenferâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVIII, İstanbul, 2010.
- Uludağ, Süleyman, "Cendî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII, İstanbul, 1993.
- Uzluk, Feridun Nafiz, Mevlânâ'nın Mektupları, İstanbul, 1937.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XII, Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Yurt Ansiklopedisi, I-X, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981-1984.
- Zebihullâh-i Safâ, Târih-i Edebiyât der-Îrân, I-V, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1373/1994.